

anlaşmıştır: "Fakat, Hıristiyanlık, Sezâr'a ait olanı ona vermeye çok daha büyük bir eğilim gösterdiği ve teokratik temayüller daha onun yalnızca bir iç meselesi olduğu halde, onlar İslâmîyet'in çok tipik bir özelliği olmaktan uzak görünüyorlar." (s. 580).

Burada İslâm'ın devlet veya siyaset kurumlarına bakış açısının ne olduğunu tartışmak istemiyorum. Fakat bu konuda bir kanaat izhar eden Ernest Gellner'in bakış açısını yazarımızın çarpıttığı kanaatindeyim.

Bütün bu bakış açısı farklılıklarına rağmen, her halükarda kitap din sosyolojisi okurları ve meraklıları için vazgeçilmez bir başvuru kitabı özelliği taşımaktadır. Eleştirilerimizle kısmen katılmadığımız birtakım sübjektif değerlendirmeleri dışında yazarın objektifliği korumaya çalışması, konularına yaklaşırken sergilediği soğukkanlılığı, titizlik, dikkat ve sistematikliği takdire değer tutumlardır. Güncelleştirilmesi gereken birçok konular bulunmasına rağmen Türk okuyucusuna böylesine kapsamlı ve değerli bir çalışmayı kazandırdığı için kendilerini tebrik etmek isterim.

Ali Coşkun

Sufis and Anti-Sufis: The Defence, Rethinking and Rejection of Sufism in the Modern World

Elizabeth Sirriyyeh

Curzon 1999, 188 sayfa. ISBN: 0-7007-1060-4

İslâm araştırmalarının önemli ve anlaşılması güç sahalarından birisi hiç şüphesiz ki tasavvufur. Bunun güçlüğü diğer bir çok sebebin yanı sıra, en başta tasavvufun görünürde belirli bazı formel kaidelerinin bulunmasına rağmen aslında tamamen sübjektif yaşanan bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tarih içerisinde bu alanda çok sayıda tarikatler ortaya çıktığı gibi, bunu ferdi olarak yaşayanlar da olmuştur. Bu yola girenlerin hepsini birden "sufi", eleştirenleri ise "anti-sufi" şeklinde toptan kategorize etmek, kanaatime göre, doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte bu durum burada tanıttığımız kitabın yazarına göre "mümkün" görünmektedir. Sirriyyeh burada tanıtacağımız eserinde daha da imkânsız olanı "başararak" bir taraftan son iki yüzyılda ağırlık Ortadoğu ve Kuzey Afrika olmak üzere, Hint Alt Kıtası, Batı Afrika ve Kafkasya'nın kuzey bölgelerinde sufilerin durumlarını, siyasette ve sömürgecilğe karşı oynadıkları rolü ele almakta, diğer yandan da sufi karıştırlarının sufilığe yönelik tenkitleri ve meydan okuyuşlarını incelemeye çalışmaktadır. Yazarın, coğrafi bir sınırlamanın zorunlu olduğunu vurgulamakla birlikte (s. x), bu sınırlamayı yapmadığı yukarıdaki listeden anlaşılacaktır.

Altı bölüm halinde hazırlanan kitabın "Avrupa Tesirinden Önce Sufilik ve Tenkitleri" başlıklı birinci bölümünde 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan Şah Veliyyullah (Hint Alt Kıtası), Ahmed b. İdris (Kuzey Afrika) ve Osman b. Fûdi (Batı Afrika)

gibi yenilikçi sufleri, Ticaniyye ve Senüsiyye gibi sufi hareketleri ele alır. Arabistan'da ortaya çıkan Vehhabilik de sufi karşıtı hareket olarak bu bölümde yer almaktadır. Yazar Vehhabiliğin sufilığe karşı çıkış nedenlerine sadece bir paragraflık yer ayırarak bu konuda yeterli araştırma yapmadığını gösterirken ilginç bir de tahminde bulunmuştur. Ona göre "Bölgede sufilığın daha yüksek bir seviyesi olsaydı, her türlü sufi tezahürü kökünden kazımak yerine Vehhabilik hareketini bunun üzerine inşa ederlerdi." (s. 24)

Sirriyyeh "Avrupalı Anti-sufizminin Meydan Okuyuşu" başlıklı ikinci bölümde Avrupalı sömürgecilerin tarikatlere saldırıları ve bunun karşısında sufilığın ayakta kalma çabalarını inceleyeceğini belirtir (s.x). Konuyu ele alırken Cezayir, Sudan, Kuzey Kafkasya ve Hindistan gibi işgal edilen bölgelerde, tarikatler "küçük cihad" (el-cihâdu'l-asgar) anlayışını ön plana geçirerek, 'nefisle mücadele' anlamına gelen "büyük cihad"ı geri plana almışlardır. Bu aynı zamanda onların işgalcilere bilfiil direnmeleri anlamına gelmektedir. İşgalleri önünde önemli bir engel olarak duran sufilığe karşı, onları bertaraf etmek isteyen Avrupalıların gayretlerini yazar "Avrupalı anti-sufizm" olarak ifade etmektedir. Sirriyyeh, Kafkasya'da Rus işgaline 1783'ten beri insanüstü bir çabayla karşı koyan Çeçen ve Dağıstanlıların direnişini haklı olarak Broxup'un¹ ifadesini üstlenerek ele alır: "an epic struggle" (s. 38). Bu bölümde "Anti-sufi Reformistler: Ehl-i Hadis" alt başlığı altında sufi karşıtı olarak ifade edilen ehl-i hadis hakkında yeterli bilgi verilmediği gibi bunların neye dayanılarak anti-sufi gösterildiğini belirten hiçbir kaynak veya ikincil literatür de gösterilmemiştir (s. 49-51).

"Geleneksel Sufilik veya Bir İlerleme Dini mi?" başlıklı üçüncü bölümde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında aydınlanmacı Batı düşüncesinin temsilcilerinden Gustave Flaubert, Ernest Renan ve Charles Darwin'in materyalist görüşleri ile tasavvufî düşünce arasındaki çatışma ve İslâm modernistleri ile sufi gelenekçilerin yeni durum karşısındaki tutumları ele alınır. Yazar Herbert Spencer'in "sosyal ilerleme" teorisi ile suflerin "manevî tekâmül" anlayışları arasında da bir karşılaştırma yapar (s. 58) ve İslâm dünyasında sufilığe yapılan tenkitlerin büyük ölçüde, ikinci bölümde ele aldığı Batılı sömürgecilerden sonra, "Müslüman modernistler tarafından" dile getirildiğini zikreder. Yazara göre sufilığın bu yeni "yerli" eleştirisi artık büyük ölçüde Batı'dan ithal edilen fikirlerin etkisi altında yapılmaktadır. Ona göre başlangıçta Şah Veliyyullah'ın geleneğine bağlı olarak sufilığı yenileme fikirleri taşıyan Seyyid Ahmed Han'ın (s. 60) Batı'yla, özellikle de İngilizlerle, yakın münasebetlere girmeye başlamasından sonra din anlayışı da değişmiştir: İslâm'ın maddî anlamda bir ilerleme ve medeniyet dini olduğu vurgusunu ön plana çıkararak İslâm'ın, sufi yorumları da dahil olmak üzere, geleneksel anlayışını tenkit etmeye başlamıştır (s. 62). Sirriyyeh daha farklı bir coğrafyada ortaya çıkan Efgani'nin de, modernistlerin sufilığe eleştirel yaklaşımlarında önemli rolünün olduğu kanaatinde.

1 Marie Benningsen Broxup, ed., *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Muslim World*, London: C. Hurst and Co., 1992, s. IX.

“Seleflerin Sufizmi ve Anti-Sufizmi” başlıklı dördüncü bölümde de Muhammed Abduh ve talebesi Reşid Rıza'nın sufilik hakkındaki görüşleri ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Suriye'deki ve 1920-1940 arası Batı Afrika'da Selefi hareketin sufiliğe karşı tavrı alması incelenmiştir. Burada Muhammed Abduh okuyucuya hem sufi hem de anti-sufi olarak takdim edilmektedir. Sirriyyeh'e göre Abduh “kendi zamanında mevcut sufiliğin İslâm'ın orijinal otantik inançlarından uzaklaştığına inanmaktadır” (s. 92). Sirriyyeh bu dönemde “mevcut” sufiliğin temsilcisi olarak Rifâiyye'nin alt tarikatlerinden birisi olan ve Mısır'da yaygın olan Sa'diyye mensuplarını görür ve Lane'den (E.W. Lane, *An Account of the Manners and Customs of Modern Egyptians*, London 1836) bunların uygulamaları hakkında uzun bir alıntı yapar. Burada Lane, sufilerin zikir esnasında söylediklerinin aslını değil, kendi kulağına geldiği gibi verir: “Allah, la ilahe illallah”, “Allah la la la la lah!” şeklinde verilmekte ve anlamsız bazı sözler ortaya çıkmaktadır. Sirriyyeh de bu konuda bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmemiştir (s. 93). Sirriyyeh'in açıklamalarından “selefi sufi” olan Abduh'un, kategorik olarak sufiliğe karşı çıkmadığı, aksine Şâziliyye'ye bağlı olduğunu ifade ettiğini; ancak problemleri gördüğü bazı uygulamalara karşı çıktığı ve müftü olduktan sonra da halkın yanlış anlayabileceği kaygısıyla bazı kitapların basımına izin vermediği anlaşılıyor (s. 97-98).

Sirriyyeh “Millet Ruhunun Güçlendirilmesi” başlıklı beşinci bölümde Ziya Gökalp ve Muhammed İkbâl'in tasavvufu çok daha farklı bir açıdan yeniden yorumlamalarını ele almaya çalışmaktadır. Yazar din ve tasavvuf konusunda çok açık sayılamayacak fikirler serdeden Gökalp'in tasavvuf anlayışını ondaki fikri gelişmeyi takip ederek ortaya koymaya çalışmakla birlikte, burada karşısına çıkan en büyük engel bütün diğer bölümlerde olduğu gibi “dil” olmaktadır. Sirriyyeh, Ziya Gökalp'in hiçbir yazısını aslından okumamış/okuyamamış, sadece tercümelemlerle ve Gökalp hakkında yazılanlardan istifadeyle onun tasavvuf anlayışındaki değişiklikleri ele almıştır. Bununla birlikte en azından bu bölümden Gökalp'in milliyetçiliğe bağlı bir din anlayışının olduğu, Muhammed İkbâl'in de dine dayalı bir milliyetçilik geliştirmeye çalıştığı anlaşılabilir.

Yazar son bölümde sufilerin ve sufi-karşıtlarının 1950'li yıllardan günümüze kadarki durumları hakkında bilgi verirken İslâmî canlanmanın tarikatler üzerindeki etkisini İran, Kuzey Kafkasya, Türkiye ve Suudi Arabistan örneklerinde ele almıştır. İran devriminin lideri Humeyni'nin İran'ı yenilemek ve ümmeti genişletmek için oluşturduğu İslâmî sistem vizyonunun merkezinde sufi ruhunun (sufi spirituality) bulunması ise siyasî olarak canlanmış sufiliğin en çarpıcı örneği olarak takdim edilmektedir. Yazar sufiliğin apolitik canlanmasına örnek olarak Mısır'daki bazı tarikatlerin 1970'li ve 1980'li yıllardaki durumunu örnek olarak verirken, sufiliğin bazı problemlerine de Necip Mahfuz'un 1960'lı yıllarda yazdığı bazı romanlarına (*el-Liss ve'l-kilâb*, *es-Sümmân ve'l-harîf*, *eş-Şehhâz*) dayanarak değinir. Bu tavır kanaatimce akademik bir eserde açıklanması zor bir sıkıntıyı ortaya çıkarır. Sirriyyeh anti-sufi devletlere örnek olarak eski Sovyetler Birliği'ni verir ve burada sufi

tarikatlerin komünist rejimin bir numaralı düşmanı olarak ilan edilmesi, Müslümanlara uygulanan baskılar ve bunun ters tepkileri özetlenir. Anti-sufi bir ideolojiye sahip başka bir devlet olan Suudi Arabistan'ın diğer bölgelerde bu ideolojisini yayma çabaları da eserde özetle yerini almaktadır. Kitap Pakistanlı yazar Ebu'l-A'lâ el-Mevdudi ve İranlı yazar Ali Şeriatî'nin düşüncesinde tasavvufun yerini tespit etmeye çalışarak bir sonuç bölümüyle neticelenmektedir.

Konusu, ele aldığı coğrafya ve zaman dilimi itibariyle böyle bir çalışma kanaatimce sadece bir özet olarak değerlendirilebilir. Yazar ise kitabın amacını "son iki yüzyıldır bazen bütün yönleriyle reddederek, bazen de belirli bazı tasavvufi inanış ve davranışları Kur'an ve sünnete aykırı bularak bunları tenkit eden tasavvuf karşıtı (anti-sufizm) güçlerin tasavvufa (sufizm) karşı meydan okuyuş tarzlarından bazılarını açıklamaya çalışmak" olarak tespit etmiştir (s. ix).

Yazar sınırladığını düşündüğü bölgedeki "aktör"leri katkılarının tesirine göre seçtiğini ve bunun için bazı düşünür, hareketler, örgütler ve "tartışmaya katılan devletler"i ele aldığını ifade eder. Çalışma geniş bir zaman ve mekânı ele aldığı için yazar bazı istisnalar dışında bahsi geçen sufiler ve anti-sufilerin orijinal çalışmalarına inememiş, genellikle bunlar hakkında yapılan çalışmalara dayanarak konuları "özetlemiş" ve bunun tabii neticesi olarak bu ikincil literatürdeki doğru veya yanlış bütün değerlendirmeleri de üstlenmiş, bunun sonucu olarak da çok fazla genellemelere gitmiştir.

Hilal Görgün

el-Minvâlû'n-nahvî'l-arabî: Kırâ'e lisâniyye cedîde

İzzeddin Mecdûb

Dâru Muhammed Ali el-Hâmî, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmî'l-İnsaniyye, Sûsetunus 1998, 392 sayfa.

Köklü bir geçmişe sahip olan Arap nahiv mirası, 20. yüzyılda İbrahim Mustafa, Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim Enis ve Temmam Hassân gibi bazı dilbilimciler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. İzzeddin Mecdûb, "*Arap Nahiv Modeli*" diye tercüme edebileceğimiz bu eseriyle, bahis mevzuu eleştirilere cevap vermeyi hedeflemektedir. Çalışmasını, nahiv mirasının açık ve düzenli bir teorik çerçeveye dayanarak gerçekleştirilen bir okuması ve onunla bir diyalog olarak niteleyen müellif, yukarıda ismi geçen araştırmacıların okumalarından hareket etmiş ve onların hatalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Müellifin kendisine temel aldığı teorik çerçeve, Louis Hjelmslev'in "glosematik" ("glossa" Yunanca "dil") isimli dilbilim teorisidir. Yazar bu teorinin kavramlarına dayanarak çağdaş araştırmacıların eleştirilerinde düştükleri hata ve eksiklikleri "naif deneyimcilik" olarak vasıflandırır. Bu kavramla, bilimsel uygulama için gerekli teorinin zayıflığı ve araştırmacının çıkış noktaları ve ön kabulleri konusunda imali fikir yoksunluğu kastedilir.